

**KAS DIRBO LIETUVOS VALSTYBINIUOSE
ARCHYVUOSE 1944–1960 METAIS**

Kiekvienos valstybinio ar visuomeninio gyvenimo srities veikimo sėkmė priklauso nuo daugelio faktorių. Net esant pačioms palankiausioms materialinėms, socialinėms, politinėms sąlygoms, neįmanoma pažanga be tinkamų darbuotojų. Archyvų, ypač valstybinių, darbas yra labai specifiška valstybinės ir mokslinės veiklos sritis. Archyvams reikalingi išmanantys krašto istoriją ir dar šiek tiek specialiai pasirengę žmonės. Laikas ir technikos pažanga iškelia vis naujų reikalavimų. Be tokių darbuotojų valstybės archyvų darbas nebus produktyvus. Dar daugiau – neišprusę darbuotojai gali netgi pakenkti mokslo interesams. Neišmanydami, ką reikėtų saugoti, gali sankcionuoti ar net padėti sunaikinti saugotinus dokumentus. Yra dar daug kitų archyvų darbo specifinių problemų. Totalitarinių režimų sąlygomis valdančijai klikai kartais netgi priimtinau, kad archyvuose dirbtų mažiau išprusę žmonės: tokie nesidomės saugomų fondų turiniu ir bus itin patikimi sargai, vengs tyrinėtojamis ką nors daugiau duoti. O kadaise Prūsijos archyvuose netgi buvo tokia tvarka: pradedantis archyve dirbti valdininkas turėjo pasirašyti pasižadėjimą, kad neužsiims jokių mokslo tyrimo darbu, t. y. tik saugos dokumentus ir juos tvarkys. Tarybinuose archyvuose tokios tvarkos nebuvo, bet praktiškai buvo skatinamas tik archyvo "elito" mokslinis tiriamasis darbas, t. y. tų žmonių, kurie dirbo mokslinių publikacijų ar jam prilygintuose skyriuose. Į kitų skyrių darbuotojų polinkį šiam darbui buvo žiūrima gana kreivai, nors tai oficialiai ir nebuvo deklaruojama.

Daugelyje kraštų niekas specialiai neruošia darbuotojų archyvams. Juos pasirenka patys archyvai paprastai iš baigusių aukštuosius mokslus. Tuose kraštuose, kur archyvuose ryškus mokslinio darbo pradai į valstybinius archyvus ateina žmonės, kurie patys ruošėsi tokiam darbui. Ten, kur valstybinuose archyvuose daug biurokratizmo, į archyvus irgi priimami atitinkami darbuotojai. Kai kuriuose universitetuose yra archyvistikos katedros, kurios šiek tiek specializuoja kai kurių studentų pasirengimą. Kur kas mažiau yra šalių, kur būsimieji archyvų darbuotojai rengiami specialiose aukštosiose mokyklose. Seniausias tradicijas šioje srityje turi Prancūzija ir Rusija. Prancūzijoje su nedidelėmis pertraukomis nuo 1828 m. Paryžiuje veikia Chartijų mokykla. Tai mūsų supratimu savotiška aspirantūra, rengianti darbuotojus valstybės archyvams. Į šią mokyklą dvejų metų specialiam mokymui priimami universitetą baigę istorikai ar teisininkai. Čia rengiami archyvistai darbui su senaisiais dokumentais (iki XVII a.). Rusijoje (Peterburge) nuo 1877 m. iki Pirmojo pasaulinio karo veikė privatus Archeologijos institutas, rengęs archeologus ir archyvų darbuotojus darbui su senaisiais

dokumentais. Į institutą taip pat buvo priimami baigę universitetą istorikai ir teisininkai. Bet šitas institutas rengė daugiau archeologus. Nuo 1930 m. veikė Maskvos valstybinis istorijos ir archyvistikos institutas (dabar jis vadinasi Rusijos valstybiniu humanitariniu universitetu), besiorientuojantis į archyvistų rengimą darbui su XIX–XX a. dokumentais. Nuo 1966 m. šio instituto pavyzdžiu šiek tiek specializuoti archyvistikoje po keletą studentų kasmet imta ir Vilniaus universitete. Dabar pradedama rengti labiau specializuotus paminklotyrininkus ir archyvotyrininkus, sugebančius dirbti su XV–XVIII a. dokumentais. Lietuvoje specialios mokyklos archyvų darbuotojams rengti negalėjo būti, nes archyvų poreikiai naujiems darbuotojams gana ribotai.

Šiaip Lietuvoje yra dirbę įsidėmėtinų archyvistų: Vilniaus centrinėje senųjų aktų knygų archyve 1852–1879 m. Nikita Gorbačevskis, 1866–1915 m. Ivanas Sprogis, Vilniaus valstybiniame archyve 1921–1945 m. Ričardas Mienickis, Centriniam valstybės archyve Kaune ir Vilniaus valstybiniame archyve 1935–1944 m. Juozapas Stakauskas. Šie žmonės neturėjo specialaus pasirengimo, bet pagal bendrą išsimokslinimą, kvalifikaciją ir nusiteikimą itin tiko šiam darbui. Vsi jie dirbo skirtingų valstybių archyvuose, todėl dėl valstybinių bei politinių pokyčių Lietuvos teritorijoje buvusiuose valstybės archyvuose nesusiklostė profesinio perimamumo tradicijos. Juo labiau profesinio tęstinumo negalėjo būti po to, kai Lietuva buvo inkorporuota į SSRS. Bet specifinio archyvų darbo tendencijos buvo ir išlieka tos pačios.

Šiame straipsnyje bandoma apžvelgti, kokie buvo Lietuvos valstybinių archyvų kadrai nuo 1944 iki 1960 metų. Ypač atkreipsime dėmesį į archyvų darbuotojų išsimokslinimą ir tautybę, taip pat šitų parametų pokyčius, tendencijas. Darbuotojų tautybės klausimo akcentavimas dabartinei Europai gali būti nesuprantamas, bet pokario Lietuvoje darbuotojų tautybė svarbi tuo, kad dažniausia tai galima susieti su kalbų mokėjimu, istorijos žinojimu, tautinėmis nuotaikomis ir pan. Pokario Lietuvai tai itin būdinga. Kadru parinkimas jų paskirstymas ir panaudojimas yra svarbi tautinės politikos dalis. Kadru parinkimas neretai itin ryškiai rodo tautinės politikos tendencijas ir vingius, migracijos procesus.

Įsidėmėtina, kad Lietuvos valstybiniai archyvai pagal SSRS pavyzdį nuo 1940 iki 1960 metų įėjo į Vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) žinybą, sudarydami čia atskirą valdymo sritį. Šito administracinio politinio organo papročiai kadru srityje veikė ir archyvus. Tvyrojo visuotinio įtarumo, nepasitikėjimo vietinės kilmės žmonėmis atmosfera. Buvo vengiama priimti į darbą valstybiniuose archyvuose vietinius vyresnio amžiaus žmones, dirbusius iki Lietuvos inkorporavimo į SSRS ir ypač vokiečių okupacijos metais kokioje nors archyvinėje įstaigoje. Todėl netgi iš negausių prieškario laikų archyvininkų retas galėjo gauti archyvuose darbo po 1944 metų. Iš tų laikų archyvų darbuotojų Kaune po karo dar keletą metų dirbo bene tik Ieva Pabrinkytė, o Vilniuje

1944 m. pabaigoje – 1945 m. pradžioje iki repatrijavimo į Lenkiją yra dirbę Ričardas Mienickis, Henrikas Lovmianskis, Steponas Rosiakas, Stanislovas Zajončkovskis ir Žitkovičius; bet pastarieji iš esmės dirbo epizodiškai archyve ir savo patyrimo naujiems darbuotojams neperteikė. Ir vargu ar apskritai tie naujieji buvo pasirėngę ir norėjo perimti šitų "pracities šešėliais" vadintų žmonių žinias.

Vien tik senesnių vilniečių kadaise gerai žinomas Jurgis Orda keletą metų atkakliai ir nuoširdžiai bandė įsitvirtinti valstybiniuose archyvuose ir mokyti naujus, su istorijos mokslo dalykais nesusidūrusius žmones, kaip įvaldyti senuosius archyvus. Jis pirmiausia dėmesį kreipė į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės archyvus, o archyvų vadovybę, ir ypač jų šefus, labiausiai domino 1918–1940 m., ir ypač vokiečių okupacijos archyvai. Tačiau šis domėjimasis visiškai nebuvo susijęs su istorijos mokslu – tie archyvai juos domino per NKVD poreikį ir papročių prizmę. J. Ordos Lietuvos istorijos, architektūros ir meno istorijos, paleografijos ir kitų pagalbinių istorijos mokslų išmanymas, jo mokslinė kvalifikacija buvo labai reikalingos Lietuvos archyvams. Bet Lietuvos SSR centrinio valstybinio archyvo viršininkas kapitonas Chailas Salimovas, padedant Archyvų skyriaus viršininkui kapitonui Vasiliui Nornovui, apskritai neblogai išmaniusiam to meto sovietinės archyvistikos teoriją ir praktiką, žinojusiam jos poreikius, intensyviai kovodamas su "buržuazinės ideologijos atgyvenomis", numojo ranka į atkakliai nepasiduodančio "perauklėjimui" J. Ordos kvalifikaciją ir triukšmingai išvarė jį iš archyvų, ir šis daug metų niekur negalėjo įsidarbinti net sargu. Pusbadžiu gyvendamas, J. Orda keletą metų pagal sutartis archyvo skaitykloje dešifravo ir perrašinėjo Mokslų Akademijos Istorijos institutui senųjų dokumentų tekstus. Būdamas geras Vilniaus, jo istorijos ir architektūros žinovas, neretai vedžiojo nedideles ekskursantų grupeles po senamiestį, o šie "sumesdavo" jam vieną kitą rublį. Bet paskui Vilniaus ekskursijų bosai jam uždraudė tuo užsiimti, persekiojo jį. J. Orda labai mylėjo Vilnių, dėl Vilniaus jis atsisakė gana gundančių Lenkijos Mokslų Akademijos pasiūlymų persikelti į Lenkiją. Skursdamas gyveno Lietuvoje iki mirties, nors Lietuva nebuvo jo gimtinė. Pašalinimas iš darbo "vidaus reikalų organuose" paprastai baigdavosi tremtimi ar net lageriu. O nuo tokio susidorojimo patyrusį archyvininką, matyt apsaugojo tai, kad vokiečių okupacijos metais jis gelbėjo žydus. J. Ordos "auklėjimo byla" buvo ryškiausia viešos "raganų medžioklės" Lietuvos archyvuose išraiška. Bylos iniciatoriai manė, kad šis pavyzdys turės auklėjamąją reikšmę kitiems vietinės kilmės archyvų darbuotojams, ypač jauniems. Įvarytas į nevirtį dažnais viešais "perauklėjimo seansais", J. Orda savo dvasiniam kankintojui Ch. Salimovui susirinkime prie kitų archyvo darbuotojų rėžė į akis: "Ko tu lendi su savo purviniais totoriškais batais į mano tyrą lenkišką sielą?!"

Ch. Salimovui ir jo tipo valdininkams, atsiųstiems "broliškai pagalbai" į Lietuvą, mažiausiai rūpėjo tikrieji Lietuvos archyvų reikalai. Jie nebrangino mūsų žmonių, laikė juos esant menkesnius, nepatikimus. Prof. J. Jurginis tais laikais bandė tapti bene pirmuoju archyvo skaitytoju, norėjo paskaityti kitados Kaune jo turėtą bylą apie 1920 m. Kauno kareivių sukilimą. Ch. Salimovas interesantą priėmė sėdėdamas už stalo ir valydamas savo pistoletą. Per visą pokalbį jis vis apžiūrinėjo valomo pistoleto vamzdį, pistoletą nukreipdamas į interesantą, o prašomos bylos taip ir neleido nagrinėti.

1945–1953 m. į Lietuvą, be jau minėtų (Ch. Salimovo, nuo 1940 m. dirbusio V. Nornovo), buvo atsiųsti dirbti gana neblogai teoriškai pasirengę jauni archyvistai vyr. leitenantas Arkadijus Bezverchnis ir Julija Andriušaitis, vėliau apgynę istorijos mokslų kandidato disertacijas ir grįžę į Rusiją dirbti pedagoginį ir mokslinį darbą, Vasilijus Bondarenko, K. Bosenko, Genadijus Kiseliovas, paskui tapęs gana žinomu baltarusių literatūrologu. Nadežda Suchovilina ir Margarita Lozinskaja nuo 1953–1956 m. triūsė Lietuvos archyvuose iki pensijos. Į Lietuvą buvo atsiųstas ir vienas kitas jau patyręs, bet dėl tam tikrų priežasčių nepritapęs archyvistas (pvz., Polina Nikitina, Nina Michailova). P. Nikitina, 1957 m. tapusi tik suformuoto Centrinio valstybinio istorijos archyvo viršininke, itin atkakliai stengėsi kuo daugiau fondų įvairiais formaliais pretekstais išsiųsti į Baltarusiją. Buvo ir tokių, kurie įvairiais kitais keliais atvykę įsitaisė Vilniaus archyvuose, nors ir neturėdami tinkamos kvalifikacijos. Pavyzdžiui, taip Vilniuje liko ir daug metų valstybiniuose archyvuose dirbo techninė darbuotoja Agafena Demidova, čia atsiradusi kaip vokiečių atvežtų Smolensko archyvų reevakuavimo techninė vykdytoja. Tamara Semionova, mokėdama vien tik rusų kalbą, iki pensijos išmokusi bene tik porą lietuviškų žodžių, daug metų Lietuvos SSR centriniam valstybiniame archyve vadovavo to meto administracijos požiūriu ypač svarbiam skyriui, kuriame nebuvo nė vieno rusiško dokumento (jame buvo sutelkti Lietuvos Respublikos laikų įvairių visuomeninių organizacijų, kai kurių įstaigų fondai, taip pat dauguma vokiečių okupacijos Lietuvoje įstaigų fondų). Čia dirbant reikėjo mokėti lietuviškai ir vokiškai. Beje, Lietuvos archyvuose tai nebuvo retas atvejis.

Lietuvos SSR VRM (NKVD) Archyvų skyriaus vadovais, kapitona V. Nornovą atšaukus į Maskvą, dažniausiai taip pat buvo iš Rusijos atsiųsti archyvistai profesionalai (Anatolijus Solovjovas, Dmitrijus Subotinas, Serafima Seriogina). Gana profesionalus, išmanantis savo darbą Lietuvoje buvo D. Subotinas. Tarp jų trumpai viršininku buvo ir vietinis vidaus reikalų sistemos darbuotojas Henrikas Serafinas. Apskritai Lietuvos SSR VRM (NKVD) archyvų skyriuje daug metų nebuvo nė vieno lietuvio. Bene pirmas šio skyriaus darbuotojas lietuvis buvo 1953 m. čia paskirtas Juozas Kliukas, Lietuvos archyvuose išdirbęs per 40 metų (nuo 1944 m.). Pagaliau paskutiniu metu Lietuvos SSR VRM

archyvų skyriaus ir pirmuoju Archyvų valdybos prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos viršininku 1957 m. tapo kitoje srityje "pagarsėjęs" Eusejus Rozauskas, mokėjęs keletą kalbų, neblogai ir lotynų kalbą. O kalbų mokėjimas dirbant archyvuose itin vertinamas. Objektiviai vertinant jo veiklą, reikia pasakyti, kad paskutiniame savo poste E. Rozauskas labai daug nuveikė saugant Lietuvos archyvus, kartais, matyt, turėdamas ir kitokių, savo, paskatų. Būtent jis pradėjo kiek kitokią, tiesa, pasikeitus vidaus politinėms aplinkybėms, kadrų komplektavimo politiką. Pirmą kartą, be įvairių kitų savybių, imta kreipti dėmesį į išsimokslinimą, kvalifikacijas, kompetenciją. Beje, istorikus jis vertino gana atsargiai, sąmoningai vengė didesnės jų koncentracijos archyvuose. Bet ypač protegavo filologus (lituanistus, rusistus, užsienio kalbų specialistus). Tokių žmonių buvo pririnkta įvairiose archyvų tarnybose. Vilniuje buvo filologų perteklius ir daugelis archyvuose gavo darbo, o paskui dairydavosi, kur susirasti geresnį. Nors ir jo vadovavimo laikotarpiu archyvuose įsidarbino ir tarpo nemaža istorijos ir archyvistikos dalykuose visiškai nekompetetingų asmenų. Nemaža tuo metu čia įsidarbino vidaus reikalų žinybos ir kitų "nusipelnusių" pensininkų. Pavyzdžiui, tarp techninio aptarnaujančio personalo vienu metu buvo tokia odiozinė figūra kaip dimisijos pulkininkas Chalevinas, dalyvavęs liūdnai pagarsėjusios P. Vetrovo NKVD divizijos "žygiuose" Siaurės Kaukaze, pats vadovavęs 1944 m. vasario 23 d. pradėtam čėčėnų tautos deportavimui, apgaule, pažeisdamas kalniečių svetingumo papročius, nuginklavęs daugumą čėčėnų vyrų. Tuo metu ten dirbo ir vienas iš 1940–1941 m. NKVD žinybos Lietuvoje aukštų pareigūnų Icikas Dembo. Ypač pagalbinį archyvų darbą dirbo gana daug įvairaus rango NKVD kariuomenės ir įvairių jos tarnybų dimisijos karininkų.

Beje, archyvinės veiklos laikotarpiu E. Rozauskas pasižymėjo ir tuo, kad aktyviai dalyvavo rengiant daugelį dokumentų rinkinių, kuriuose yra daug istorinės tiesos, bet tendencingas, vienpusiškas skelbiamų dokumentų parinkimas turėjo negatyvių pasekmių, nes istorikams pateikė per tuos šaltinius iškreiptą įvykių vaizdą, o pasaulyje padėjo formuotis nuomonei apie lietuvius kaip udikų tautą. Tų propagandinių rinkinių įtakos pasekmės dar juntamos ir šiomis dienomis. Po to, kai Lietuvos valstybiniai archyvai priklausė nebe vidaus reikalų žinybai, dar daug metų į darbo vietą valstybiniuose archyvuose kelią užkirsdavo bent mažiausias įtarimas ne tik pretendento, bet ir jo tėvų ar net senelių biografijose.

Aptariant minimo laikotarpio kadrus, naudotasi metinėmis statistinėmis kadrų ir jų kaitos ataskaitomis. Per daugelį metų kiek pakito tų ataskaitų struktūra, todėl dabar sunkoka suderinti duomenis. Apskritai šio to trūksta. Autoriaus žinioje tebuvo tik 1949–1953 metų ataskaitos. Kitų kadrų ataskaitų rasti nepavyko. Nuo 1961 m. jau yra beveik visos tokios ataskaitos. Dėl to labai sunku analizuoti archyvų kadrų kokybinę sudėtį.

Kadangi valstybinių archyvų sistema turėtų būti skiriama mokslinio, o ne biurokratinio tipo institucijoms, tai visų pirma domintų tos sistemos darbuotojų išsimokslinimas, pagal kurį galima spręsti apie jų kvalifikaciją. Tokia informacija pateikiama lentelėje.

Lietuvos archyvų darbuotojų išsimokslinimas¹

Metai	Aukštasis	Neb. aukštasis	Vidurinis	Neb. vidurinis	Spec. vidurinis	Pradinis
1949	10	—	45	41	—	—
1950	8	—	37	76	—	17
1951	13	—	37	77	—	16
1952	9	1	23	45	2	30
1953	8	1	26	52	—	37

Pagal išsimokslinimo lygį darbuotojai aiškiai neatitiko net minimalių kvalifikacinių reikalavimų. Tik į 1949 m. duomenis šioje ir kitoje lentelėse įrašyti ir archyvų skyriaus darbuotojai. Beje, tuomet Lietuvos archyvų sistemoje iš 10 aukštąjį mokslą baigusių darbuotojų 6 buvo baigę Maskvos valstybinę istorijos ir archyvistikos institutą. Visi jie buvo atvykėliai, vietinių kalbų nemokėjo, todėl su lietuviškais ir lenkiškais dokumentais tinkamai dirbti negalėjo, nors dauguma jų dirbo vadovaujantį darbą. Tarp aukštąjį mokslą baigusių praktiškai nebuvo žmonių, bent kiek besiorientuojančių Lietuvos istorijoje, o archyvuose buvo saugomi visų pirma tik Lietuvos istorijos dokumentai. Todėl dažniausia neproduktyvus ir kartais netgi žalingas darbas tų archyvų darbuotojų, kurie net ir turėjo aukštojo mokslo baigimo diplomus. Tik pradinę mokyklą baigusių darbuotojų tuo metu daugėjo dėl to, kad apskritai apskričių (o vėliau — rajonų) valstybinių archyvų ir jų darbuotojų vis daugėjo. Tarp kitko, daugelis rajonų valstybinių archyvų etatų buvo paskolinta Centriniam valstybiniam archyviui.

Lietuvos archyvų darbuotojų tautinė sudėtis²

Metai	Lietuviai	Rusai	Žydai	Lenkai	Baltarusiai	Totoriai	Kiti
1949	44	54	9	13	1	2	—
1950	33	78	8	9	1	4	1
1951	66	47	10	13	3	4	2
1952	40	44	8	9	5	1	4
1953	50	49	8	9	4	1	3

¹ Lietuvos valstybinis archyvas (LVA). F. R. — 234. Ap. 1. B. 66. L. 82; B. 89. L. 1–4. B. 113. L. 18; B. 143. L. 3; B. 162. L. 42–43.

² Ten pat.

Iš lentelės matyti, kad per visus tuos metus Lietuvos archyvuose lietuviai nesudarė net pusės darbuotojų (1949 m. – 35.6%, 1950 m. – 24.6%, 1951 m. – 45.5%, 1952 m. – 32.4%, 1953 m. – 40.3%). Išidėmėtina, kad pusę, o kartais ir net gerokai daugiau lietuvių sudarė apskrčių (rajonų) valstybinių archyvų darbuotojai, buvę itin žemos kvalifikacijos, todėl lietuvių realus vaidmuo archyvų darbe buvo dar mažesnis. O archyvuose buvo apie 3 mln. bylų su dokumentais lietuvių kalba. Beje, dauguma archyvuose dirbusių žydų gana gerai mokėjo lietuviškai. Bet tai nedaug keitė padėtį. Archyvuose dirbusių lenkų išsimokslinimo ir kvalifikacijos lygis taip pat buvo labai žemas, todėl nebuvo kam dirbti su archyvuose buvusiais labai gausiais lenkiškais dokumentais. Absoliuti dauguma rusų tautybės darbuotojų buvo atvykę iš kitur. Daugelis jų savaip suprato savo misiją Lietuvoje, nes daug kam iš jų mažai terūpėjo Lietuvos istorijos šaltinių likimas. Jie rūpinosi visų pirma tik kai kurios informacijos sauga, kad ji nepatektų lietuvių tyrinėtojams. Daugybė fondų buvo tyrinėtojams visiškai neprieinami, arba iš jų itin sunkiai gaunama tik kai kuri informacija, ta pati skaitykloje dar buvo cenzūruojama (oficialiai buvo peržiūrimi tyrinėtojo išrašai ir iš jų iškerpama visa, kas, skaityklos darbuotojo manymu, neatitinka tyrinėtojo deklaruotos temos, kuria jis kaupia medžiagą). Tad daugybės tyrinėtojų darbo sėkmė priklausė nuo archyvų skaityklų darbuotojų geranoriškumo, išprusimo, kvalifikacijos, kuri dažnai buvo gana žema. Iš svetur atvykusiems į Lietuvos archyvus darbuotojams čia viskas buvo svetimą, juos itin veikė išpūstas ir vis dirbtinai palaikomas didžiulis nacionalizmo baubas. Tad jie netgi persistengdavo daugybę Lietuvos Respublikos laikų fondų perkvalifikuodami į vadinauosius slaptų fondų skyrius. Ten buvo sukišti beveik visi vokiečių okupacijos laikų įstaigų fondai. Dažnai itin būdavo persistengta, kad nebūtų apkaltinti sudarę sąlygas "nutekėti žalingai informacijai". Būta ir kuriozų. Pavyzdžiui, Kauno gubernijos žandarų valdybos fondas buvo įslaptintas, o analogiškos Vilniaus gubernijos institucijos fondas ne. Blaiviai galvojant, neįmanoma paaiškinti, kodėl taip padaryta. Pokario metais vykęs intensyvus archyvų fondų įslaptinimas vėliau itin komplikavo archyvų darbą. Paskui, norint pašalinti tą slaptumą, reikėjo įrodyti, kodėl fondas nelaikytinas slaptu. Neįmanoma rasti pateisinimo, kai nebuvo įslaptinimo motyvų. Užtat šitų fondų biografinę informaciją apie Lietuvos žmonių gyvenimą, darbą, visuomeninę, politinę ar kultūrinę veiklą Lietuvos Respublikos ar vokiečių okupacijos metais tie archyvų darbuotojai gausiai ir oficialiai teikė sovietinėms represinėms institucijoms.

Tik tokiems iš svetur atvykusiems darbuotojams turime būti "dėkingi", kad 6-jame dešimtmetyje buvo išardytas ir net pas kaimynus išdangintas ne vienas svarbus Lietuvos istorijai archyvinis fondų rinkinys. Išsklaidžius du tokius istoriškai susiformavusius fondų rinkinius (senųjų aktų knygų kompleksas, M. Muravjovo muziejaus archyvo ko-

lekcija), gerokai praturtinti ar net suformuoti kai kurie kaimyninės Baltarusijos istorinio tipo archyvai. Tai buvo tikras sąmoningas Lietuvos archyvų apiplėšimas. Jie savo stropumu pažeidė netgi to meto sovietinės archyvistikos principus, kurių vienas gynė ir saugojo nuo išardymo istoriškai susiklosčiusius archyvinių fondų kompleksus. Išardę fondų kompleksą, pritaikydavo kitą nuostatą, kad kiekvienas archyvinis fondas saugotinas ten, kur kitados buvo to fondo sudarytojo būstinė. Tai apskritai teisinga nuostata, tik neteisingai taikyta. Atvykę į Lietuvą archyvų darbuotojai tarėsi tuo įvykdę savo internacionalinę pareigą.

Beje, tais metais Lietuvoje daug kur trūko žmonių, turinčių aukštąjį išsimokslinimą, tačiau prisiminkime, kad Rusijoje po Spalio perversmo darbui archyvuose buvo panaudota gana daug aukštąjį mokslą baigusių ir gyvenimo patirtį turinčių žmonių, iki tol dirbusių gana aukštais valdininkais. Dėl politinių sumetimų juos nenorėta įdarbinti naujosiose įstaigose, bet archyvuose jie pavojaus nekėlė ir davė daug naudos. Lietuvoje tokiais lietuviais nepasitikėta, ir šitas kvalifikuotų kadro šaltinis nebuvo panaudotas.

Ypač nepalanki Lietuvos archyvams buvo archyvų vadovaujančių darbuotojų tautinė sudėtis. Prie vadovaujančių darbuotojų priskiriame archyvų viršininkus ir jų pavaduotojus, skyriaus viršininkus.

Lietuvos archyvų vadovaujantys darbuotojai³

Metai	Išsimokslinimas				Tautybė				
	Aukštasis	Vidurinis	Spec.vidurinis	Neb.vidurinis	Lietuviai	Rusai	Žydai	Totoriai	Kt.
1949	5	10	—	—	1	10	2	—	?
1950	6	9	—	1	1	12	1	1	?
1951	5	4	1	1	1	5	4	1	—
1952	5	7	1	4	2	5	4	?	?

Daug metų Lietuvos archyvuose nebuvo aukštesnio rango lietuvių kaip archyvo skyriaus viršininkas (tai pati žemiausia vadovo pareigybė). Tik po Josifo Stalino mirties 1953 m. pavasarį, daug kur staiga ėmus kitataučius vadovus demonstratyviai keisti lietuviais, atsirado įvairaus rango lietuvių vadovų. Bet kai kurie lietuviai archyvų darbuotojai, kuriems buvo pasiūlyta užimti staiga atleisto kitataučio vadovo postą, įžvelgė Lavrentijaus Berijos klastą ir kratėsi tokio darbo. Tuo metu vidaus reikalų tvarkymo šinyba patiria pirmuosius nedrąsius pertvarkos smūgius. Po jų atsiranda pirmieji archyvų vadovai lietuviai

³ Ten pat B. 66 L. 82; B. 89. L. 1; B. 113. L. 22–24; B. 143. L. 5, 7, 9

(B. Molytė, Henrikas Deksnys). Ne ką geresnė padėtis buvo ir tarp mokslinių darbuotojų.

Lietuvos archyvų moksliniai darbuotojai⁴

Metai	Išsimokslinimas					Tautybė				
	Aukš- tasis	Neb. aukš- tasis	Vi- dur.	Spec. vid.	Neb. vid.	Lietu- viai	Ru- sai	Žy- dai	Len- kai	Kt.
1949	5	—	9	—	—	—	10	3	1	—
1950	2	—	13	—	1	—	11	4	1	—
1951	6	1	2	—	5	2	6	2	1	1
1952	3	1	8	—	3	2	7	2	1	1

Keletą metų Lietuvos archyvuose nebuvo nė vieno mokslinio darbuotojo lietuvio. Nors tuo metu mokslinių darbuotojų išsimokslinimas ir kvalifikacija buvo nepakankama, bet vis dėlto šie darbuotojai dirbo svarbiausius archyvų darbus. Kalbos barjeras, nusiteikimas, požiūris į lietuvių tautos praeities archyvinį palikimą buvo labai svarbūs faktoriai, šlugdę normalų darbą Lietuvos archyvuose.

Skiriant vadovaujančius ir mokslinius darbuotojus, svarbios reikšmės turėjo ir galimų pretendentų politinis patikimumas. Iš kitur atvykę aukštesnieji vidaus reikalų tarnybos pareigūnai į daugumą lietuvių žiūrėjo su nepasitikėjimu.

Kiek kitaip atrodė šemutinės grandies – apskričių (rajonų) valstybinių archyvų darbuotojų tautinė sudėtis. Tik šitų darbuotojų kvalifikacija buvo aiškiai nepakankama, nemaža buvo baigusių tik pradinę mokyklą. Beje, apskričių archyvuose buvo saugomi dokumentai beveik tik lietuvių kalba. O tuose archyvuose dirbo nemaža žmonių, nemokančių lietuviškai. Nuo periferijoje dirbusių archyvistų požiūrio į darbą labai daug priklausė įstaigose po karo užsilikusių dokumentų paieška, kaupimas, pirminis apdorojimas ir apsauga.

Lietuvos apskričių (rajonų) archyvų darbuotojai⁵

Metai	Išsimokslinimas				Tautybė				Kt.
	Vidu- rinis	Neb.vi- durinis	Pradi- nis	Lietu- viai	Rusai	Len- kai	Žy- dai	Toto- riai	
1949	10	13	?	12	10	1	—	—	?
1950	12	42	7	25	26	6	3	—	1
1951	12	66	—	51	19	4	1	2	1
1952	8	19	12	22	11	3	—	1	2

⁴ Ten pat. B. 66. L. 82; B. 89. L. 3; B. 113. L. 26; B. 143. L. 6.

⁵ Ten pat. B. 66. L. 82; B. 89. L. 2; B. 113. L. 25; B. 143. L. 10.

Tiesa, nemažai lietuvių buvo archyvo techniniai darbuotojai (archyvarai ir vyr. archyvarai), bet jų vaidmuo buvo antraeilis ir reikšmė archyvistikoje nedidelė. Nuo 1951 metų daugiau dirba lietuvių.

Bet apskritai kadry politikoje tam tikras lūžis prasideda tik po 1953 metų. Tada ne tik buvo gauta specialistų iš Maskvos, bet ir susirūpinta vietinės kilmės žmonių, baigusių aukštąjį mokslą, parinkimu. Tais metais Vidaus reikalų ministerija buvo priversta pripažinti, kad dauguma valstybiniuose archyvuose dirbančių mokslinių bendradarbių nemoka dokumentų kalbos ir apskritai menkai pasirengę, todėl negali normaliai dirbti archyvuose⁶. Prisiminta, kad nuo 1944 m. nepriimta nė vieno jauno specialisto iš Lietuvos aukštųjų mokyklų ir prašyta 1953 m. paskirti į archyvus bent tris universiteto absolventus. Kuo toliau, tuo tokie prisipažinimai darosi atviresni. 1955 m. jau pareikšta, kad esminis kadry parinkimo trūkumas yra tai, kad "penki iš aštuonių CVA vyresniųjų mokslinių bendradarbių dirba istorinių fondų skyriuose, nes nemoka vietinių kalbų. Tai labai apsunkina dokumentų panaudojimą [...], nes daugybė galimų panaudoti šiais tikslais dokumentų surašyti lietuvių ir lenkų kalbomis"⁷. Tokie moksliniai darbuotojai nelabai naudingi buvo ir istorinių fondų skyriui, kuriame saugomi dokumentai nuo seniausiųjų laikų iki XX a. pradžios. Tuose fonduose daug dokumentų lotynų, lenkų, vokiečių, prancūzų, senąja baltarusių kalbomis. Produktiviau jie būtų galėję dirbti su rusiškais XIX a. – XX a. pradžios dokumentais. Bet buvo kita bėda – jie visiškai nežinojo krašto istorijos.

Gana iškalingas Lietuvos SSR vidaus reikalų ministro pavaduotojo A. Gocevo prisipažinimas. Aptariant 1956 m. kadry kėlusimą, jis pareiškė: "Anksčiau nebuvo galimybės visur, kur ypač reikalinga, pastatyti nacionalinius kadrus. Dabar tą galimybę mes turime, išaugo savi žmonės, galima gauti žmonių iš Vilniaus universiteto. Čia nereikia pulti į kraštutinumus; kur reikia mokėti lietuviškai – pastatysime žmones [...]"⁸. Kol nenorėta vietinių kadry, tol jų ir nebuvo...

1956–1958 m. į archyvus iš Vilniaus universiteto atėjo nemaža jaunų istorikų. Bet ne visi jie mokėjo lietuviškai (kadais istorijos specialybės dieniniame skyriuje buvo grupių, kuriose viskas dėstyta rusų kalba). Beje, 1957 m. į archyvą dirbti atėjo ir universiteto absolventas Vladislavas Bikuličius, daug dirbęs tyrinėjant 1863 m. sukilimo Lietuvoje ir Baltarusijoje istorijos klausimus, dalyvavęs rengiant, tuo klausimu dokumentų rinkinius. Mūsų laikais jis tapo burževičiniu propagandistu, aktyviu jų spaudos darbuotoju. Tai, jis, puikiai žinodamas istorinę tiesą, dabar pasidarė „Muravjovo-Koriko ir jo „sygdarbių“ bei

⁶ Ten pat. B. 166. L. 2.

⁷ Ten pat. B. 185. L. 59.

⁸ Ten pat. B. 152. L. 67.

"nuopelnų" Lietuvai liaupsintoju. Klastodamas faktus, jis dabar rašo apie "šviesų" Lietuvos gyvenimą Rusijos imperijoje.

Vis dėlto iki 1960 metų Lietuvos archyvų kadrų struktūroje įvyko teigiamų poslinkių. Kai 1960 m. archyvai pagaliau buvo atskirti iš vidaus reikalų žinybos, jau buvo sutelktas daug pajėgesnis kolektyvas negu buvęs prieš keletą metų. Septintajame dešimtmetyje jau buvo galima toliau stiprinti ir plėsti Lietuvos archyvuose dirbusių specialistų būrį. Lemiamos įtakos kadrų politikoje turėjo tai, kad Lietuvos, kaip ir visos SSRS, archyvai pasidarė nepriklausomi nuo Vidaus reikalų ministerijos, kad sumažėjo administracinių barjerų įsidarbinti valstybiniuose archyvuose, nors dar ilgokai pasitaikydavo 22-jų metų laikotarpio kai kurių įpročių recidyvų.

Kad būtų galima geriau įsivaizduoti 1944–1960 m. Lietuvos archyvų kadrų būklę, palyginkime šio dešimtmečio duomenis, kai plėtėsi ir stiprėjo archyvų kadrai.

Lietuvos archyvų vadovaujantys ir moksliniai darbuotojai⁹

Metai	Išsimokslinimas			Tautybė				
	Aukštasis	Vidurinis	Spec. vidurinis	Lietuviai	Rusai	Žydai	Lenkai	Kt.
1963	58	23		48	16	11	4	1
1964	97	52	5	110	19	13	10	2
1969	119	32						

Jau vien šitų trejų metų duomenys rodytų, kad valstybinių archyvų kadruose per keletą metų įvyko labai rimtų kokybinių poslinkių tiek išsimokslinimo, tiek ir tautybės prasme. Septintajame dešimtmetyje jau visų keturių centrinių valstybinių archyvų direktoriai buvo lietuviai (trys iš jų – istorikai ar istorikai archyvistai). Absoliuti dauguma skyrių viršininkų tuose archyvuose taip pat buvo lietuviai, baigę aukštąjį mokslą. Tarp vadovaujančių ir mokslinių darbuotojų padaugėjo Maskvos valstybinio istorijos ir archyvistikos instituto absolventų: 1961 m. jų buvo 9, 1963 m. – 16, 1964 m. – 17, 1965 m. – 16, 1966 m. – 14, 1967 m. – 11, 1968 m. – 13, 1969 m. – 12, 1970 m. – 11. Iš jų jau buvo nemaža lietuvių, baigusių šį institutą neakivaizdiniu būdu, o 1962 m. atvyko pirmieji trys lietuviai, baigę šio instituto stacionarą. Beje, 7-jame dešimtmetyje, ypač kai periferijoje nuo 1964 m. pradšios buvo sukurti Lietuvos SSR CVA filialai, valstybiniuose archyvuose dirbo labai įvairių specialybių (pagal diplomą) žmonės. Pvz., 1964 m. dirbo – universitetinių ir joms prilygintų specialybių: teisės – 1, lietuvių k. ir literatūros – 8, rusų k. ir literatūros – 9, romanų-germanų filologijos – 9, istorijos – 23, istorijos ir archyvistikos – 17, chemijos

⁹ Ten pat. Ap. 2. B. 507. L. 9, 11, 13; B. 569. L. 14, 16, 18, 20.

– 1; pedagoginių institutų ir jiems prilygintų specialybių: lietuvių k. ir literatūra – 12, rusų k. ir literatūra – 14, užsienio k. – 4, istorija – 4, bibliografija – 2, fizikultūra – 110.

Išvados:

Stalinizmo laikotarpio kadrų politika valstybinių archyvų sistemoje iš esmės nesiskyrė nuo kitų gyvenimo sričių politikos, tik archyvuose ji buvo dar nuosekliau įgyvendinta, nes archyvai priklausė VRLK (NKVD) – VRM žinybai. Tai buvo sudėtinė stalinizmo bendrosios ir ypač nacionalinės politikos dalis.

Aptariamuoju laikotarpiu valstybiniuose archyvuose sutelkti kadrai neatitiko Lietuvos archyvų poreikių normaliam darbui organizuoti. Kai kuriais aspektais tokie darbuotojai netgi pakenkė Lietuvos ir archyvų interesams.

Šeštojo dešimtmečio antrojoje pusėje ir septintajame dešimtmetyje, nepaisant stalinystės liekanų, prasideda teigiami pokyčiai archyvų kadrų politikoje, o septintajame dešimtmetyje įvyksta persilaužimas, nors dar ir tada stalinystės liekanos ir atgarsiai trukdė laisviau parinkti kadrus.

Vilniaus universitetas
Naujųjų amžių istorijos katedra

[teikta 1993 m. rugsėjo mėn.]